

Perényi Roland:

A bűnözés mérése. Bűnügyi statisztika és bűnözéstörténet

A bűnügyi statisztikák egy hosszú és bonyolult adatgyűjtési és szelekciós folyamat eredményei. E folyamat vizsgálata — kiváltképpen történeti perspektívában¹ — különösen nehéz. A statisztikai adatsorok használhatóságáról megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint ha egyáltalán érdemes foglalkozni velük, akkor is csupán a büntetőjogon keresztül megnyilvánuló társadalmi kontroll mutatójaként lehet őket értelmezni, mivel teljesen hiányoznak belőlük az elkövető viselkedésének mozgatórugóit és ezzel együtt a bűnözés okait megvilágító információk. Más vélemények szerint viszont legalábbis részleges tájékoztatást adnak a bűnözés rövid és hosszú távú alakulásáról. Az utóbbi véleményt képviselők azt is elismerik ugyanakkor, hogy az elítéltekről szóló statisztikák nem használhatók a bűnelkövetések tényleges számának megállapítására, arra azonban igen, hogy olyan alapvető irányvonalakat lehessen megrajzolni segítségükkel, melyek alapján nagyjából megállapítható a „bűnözés iránya”.

A bűnözés társadalomtörténeti kutatásának egyik fő forrását a bűnügyi statisztikák adják. Míg azonban a társadalomtudományos történetírás égisze alatt folytatott bűnözéstörténeti kutatások — ezalatt elsősorban az angol és német kutatásokat, különösen Dirk Blasius munkáit értjük — főleg statisztikai adatokra támaszkodtak, addig a 90-es években a bűnözéstörténeten belül (is) lezajló „kulturális fordulat” után a kutatók inkább a narratív források és a szövegelemzések felé fordultak.

Jelen írásban a 19. századi magyar bűnügyi statisztika és kriminálszociológia korai időszakának bemutatásán keresztül próbálunk e két irányzat között közvetíteni és rámutatni a bűnügyi statisztika azon adottságaira, melyek a „kulturális fordulat” utáni bűnözéstörténet számára is kiaknázhatók. Ehhez azonban át kell tekinteni néhány olyan módszertani kérdést, amelyek a statisztika keletkezésének és történeti kutatásokban való felhasználhatóságának problémáját érintik.

1. A bűnügyi statisztika problémái

Szinte már közhelyszerű az a kijelentés, miszerint a statisztikák — köztük természetesen a bűnügyi statisztikák is — nem a társadalmi valóságot, vagy legalábbis nem a hétköznapi ember mindennapi tapasztalatainak megfeleltethető társadalmi valóságot tükrözik. A statisztikák kritikusai szerint azok sokkal inkább tudósítanak a bűnüldöző szervek, az igazságszolgáltatás és a börtönrendszer működéséről, mint a bűnözés valós mértékéről. Így például az a statisztikákra alapozott megállapítás, miszerint a bűnözés egyik évről a másikra csökken vagy éppen nő, bizonyos mértékben függ a rendőri nyomozás fejlődésétől, a rendőri állomány professzionalizálódásától vagy éppen a bírósági ítéletek szigorodásától. A statisztikai kimutatásokat legalább ilyen mértékben meghatározza az is, hogy a hatalom mit definiál adott időben bűncselekményként; azaz ahogy a büntető törvények folyamatosan kiterjesztik hatáskörüket addig törvényes cselekményekre, úgy változnak a statisztikák adatai is (Gatrell 1990:249-254).

Ahogy a statisztika keletkezését is nagymértékben meghatározzák a hatalmi viszonyok, úgy a kapott adatok felhasználására és értelmezésére is hatással vannak. Ezzel már a korai bűnügyi statisztika művelői is tisztában vannak, amint erről Mandello Gyula alábbi kijelentése is tanúskodik:

„Végre a bűnügyi statisztika fegyver is a pártok, sőt az egyház kezében is. S minthogy tudvalevőleg nincs ruganyosabb dolog a számoknál, számsoroknál és a statisztika feldolgozási módozatainál, ugyanazt az anyagot egyesek optimistikus, mások pessimistikus színezetben tüntetik fel véleményeik igazolására. A végeredmény pedig az, hogy közösen gáncsolják a statisztikát, a mellyel – állítólag – minden bebizonyítható és megcáfolható. Ez rendszerint a mi igazságszolgáltatási „praktikusaink” nézete is a reájuk mindinkább kötelezővé tett adatgyűjtésről.” (Mandello 1904: 263)

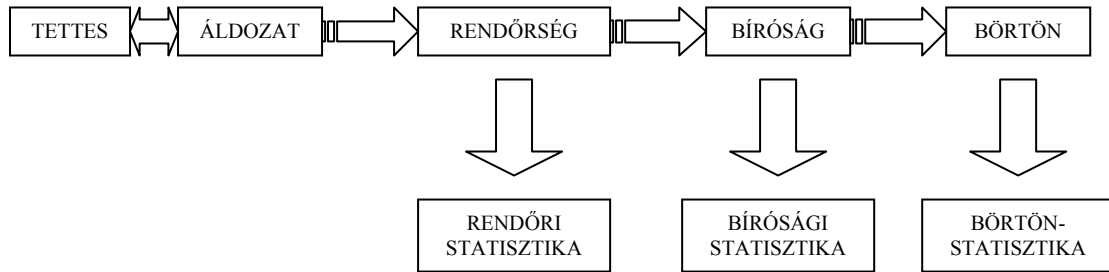
Jó példa a statisztikai adatok sajátos értelmezésére a fővárosi államrendőrség főkapitányának 1905-ös jelentése, amelyben előbb arról számol be, hogy 1905-ben az előző évhez képest kevesebb nyomozást kellett folytatnia a rendőrségnek, majd — miután megjegyzi, hogy ezt akár „kedvező következtetésekre” is fel lehetne használni — végső következtetésként kimondja, hogy a bűncselekmények száma 1905-ben is emelkedett (Jelentés 1905: 74).

¹ A történetírás és statisztika kapcsolatához lásd Gyáni 2002: 22-34.

Arno Pilgram osztrák kriminálszociológus a statisztikákat bíráló véleményekkel szembehelyezkedve elvégezte a bűnügyi statisztika kritikájának a kritikáját. Pilgram szerint a statisztikai adatok minden azokat ért kritika ellenére jól tükrözik azt, amit egy társadalom bűnözésként definiál (még akkor is, ha maguk az adatok nem adják vissza annak egészét), amit kriminalizál és ennek megfelelően szankcionál is (Pilgram 1980:2). A statisztikai elemzés szerves részének tartja a statisztika keletkezési folyamatának vizsgálatát. A statisztika elkészítése társadalmi cselekvés, részt vesz benne a hivatalnok, a büntett károsultja, a rendőr, az ügyész, a bíró, sőt maga a bűnöző is. Ebből következően három fontos szűrőn megy keresztül egy-egy eset, amíg statisztikai adattá válik. Az első szűrőt az eset (szándékosan nem bűntényről beszélünk, hiszen itt még nem dől el, hogy arról van-e egyáltalán szó) bekövetkeztének helyén tartózkodó személyek képezik azzal, hogy választanak: jelentik-e a rendőrségnek a cselekményt vagy sem. A döntést természetesen sok tényező befolyásolhatja: a szemtanúnak és a károsultnak a cselekvőhöz, valamint a bűnüldöző szervekhez való viszonya, az okozott kár mértéke vagy akár a rendőri szervek reputációja is döntő lehet. Az első szűrőn fennakadó cselekmény tehát valóban csak „eset” marad, nem válik bűnüggyé és így statisztikai adattá sem. Ezért is fontosabb az első szűrő az összes többinél.

Amennyiben az eset túljut ezen szűrőn, rögtön a másodikon, a rendőrségen kell átjutnia. A rendőrség egyszerre reaktív és aktív cselekvő, azaz sok minden függ a nyomozásra való hajlandóságától, illetve attól is, hogy milyen mértékben mobilizálja a hatalom a rendelkezésre álló erőket a bűntény felderítése érdekében. Amennyiben az eset tehát bűnüggyé válik, akkor a sikeres nyomozásnak köszönhetően a gyanúsított letartóztatottként kerül a folyamat harmadik szűrője, a bíróság elé. A cselekvéssor második pontján születik meg az első statisztikai adat, a rendőrségi statisztika, amelyet a folyamat végén kiegészít a bírósági, majd a börtönügyi statisztika. A különböző bűnügyi statisztikák tehát egy hosszadalmas folyamat eredményeképp születnek meg, melynek a bűneset résztvevői és tanúi mellett egyik fő szereplője az állam, pontosabban annak különböző intézményei, melyek gyakran a saját képükre formálják a keletkező adathalmazt. Ezzel természetesen nem azt akarjuk sugallni, hogy minden egyes statisztika keletkezésének háttérében az adatok tudatos meghamisítása áll, sokkal inkább egy olyan szelekciós folyamatról beszélhetünk, melynek során a statisztika keletkezésében résztvevő egyének és intézmények érdekei, céljai és motivációi döntően befolyásolják a végeredményt, a bűnügyi statisztikát.

Ezek alapján a bűnügyi statisztikai adatok keletkezését a következő folyamatábra mutatja:

Még ezen az erősen leegyszerűsített folyamatábrán is jól látszik, hogy a statisztikai adat létrejötte több ponton is megakadhat. A bűnügyi statisztikák közül a legteljesebbnek — és egyben a legbizonytalanabban mérőnek — a rendőri statisztika látszik. Itt abban az esetben is statisztikai adattá, a rendőrségi tevékenység mérőszámává válik egy eset, ha az nem is jut tovább ezen a szűrőn. A következő szinten a rendőri statisztikához hasonlóan strukturálódnak az adatok (ügymenet, perbefogottak, elítéltek), de ide már egy, a rendőrségi tevékenység által erősen megszürt csoport kerül. Végül a harmadik szintre, a börtönstatisztikába már csak azon adatok kerülnek, amelyek az első két rostán átjutottak. Pontosabban ezen adatoknak is csak egy része, hiszen az elítélt bűnözőknek is csak egy része kerül börtönbe vagy fogházba. Látható tehát, hogy a különböző szinteken keletkezett statisztikai kimutatások mennyire különbözőek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyik „jobb” vagy „rosszabb”, „pontosabb” vagy „pontatlanabb” lenne. Pusztán olyan adathalmazokról van szó, amelyek csak különböző, kisebb vagy nagyobb közös halmazt alkotnak, így egymással nem vehetők össze, azaz nem állíthatók egy szintre.

A bűnügyi statisztika a teljes, latensnek is nevezett bűnözésnek mindig csak egy szeletét képes bemutatni. Azt pedig, hogy mekkora ez a szelet, lehetetlen pontosan megállapítani. Bár a 19. század statisztikusai abból indultak ki, hogy a statisztikák a teljes bűnözésnek mindig egy állandó hányadát reprezentálják, az újabb kriminológiai kutatás — amely (a bűnügyi statisztikákkal ellentétben) viktimológiai kutatásainak köszönhetően a bűntett másik résztvevőjét, az áldozatot is vizsgálata alá vonja — abból indul ki, hogy a regisztrált illetve a latens bűnözés aránya az adott büntípusztól, a törvények végrehajtásának intenzitásától és sok más egyéb tényezőtől is függ (Dietrich 1995:16). Jelen esetben nem is az a célunk, hogy a „teljes bűnözés” mértékét kimutassuk, sokkal inkább arra helyezzük a hangsúlyt, hogy bemutassuk azt a társadalmi cselekvést, melynek során a bűnözés fogalma

definiálódik. Ennek pedig egyik legfontosabb forrása éppen a bűnügyi statisztika, illetve ennek különböző típusai.

2. A bűnügyi statisztika a „hosszú” 19. században

2.1. Az adatgyűjtés kezdetei

A bűnözésre vonatkozó adatok gyűjtését Magyarországon először a 18. század első felében kísérelték meg: a vármegyék 1726-ban kaptak utasítást arra, hogy minden évben terjesszék fel a törvényszékeik által tárgyalt perek kivonatát a Helytartótanácsához.² Az utasításnak kevés fogantaja lehetett, mivel azt 1730-ban és 1732-ben, majd Mária Terézia uralkodása alatt még újabb három alkalommal ki kellett bocsátani (Hajdu 1984:5).

Egy 1757-es rendelet az ún. rabtabellák félévenkénti beküldéséről intézkedik. Érdeemes idézni a rendelet bevezetőjét, mert ez jól mutatja az adatgyűjtés funkcióját: „Egyik legfontosabb uralkodói kötelességünk az igazságszolgáltatás felügyelete. Ennek érdekében tudnunk kell, hogy a bíróságok megfelelően, az előírt rendelkezések pontos betartásával, gyorsan [...] ítéleznek-e.” A rendelet tartalmazza azon kérdéseket is, amelyeknek szerepelniük kellett a kimutatásban: „... minden törvényhatóság tegyen jelentést: hány és milyen gonosztevőt őriznek börtönükben? Mi a nevük, vallásuk és rendi állásuk? Külföldiek-e, avagy hazaiak? Mióta vannak börtönben?” A börtönstatisztika elődjének tekinthető rabtabella tehát valójában azt a célt szolgálja, hogy a börtönben őrzött rabok adatain keresztül a bíróságok (és nem a börtönök) működését ellenőrizze. Talán mondani sem kell, hogy az adatszolgáltatás a rabtabellák esetében is akadozott, így a kimutatások beküldéséről szóló instrukciót egészen a szabadságharcig rendszeresen újra ki kellett adni (Hajdu 1984: 6-7).

Magyarországon az első kísérlet rendszeres (bíróági) statisztikai adatgyűjtésre az 1820-as, 30-as években történt. Ennek eredményeként három táblázatos összesítés született *Az ... Esztendőben egész Magyar Ország 's ahoz tartozó Részekbeni Törvényhatóságoktul a' Nagy-Méltóságú Kuriara felküldött és itten megvi'sgált Büntető perek Tablája* címmel. A statisztika mindössze háromszor, 1821-ben, 1831-ben és 1837-ben jelent meg. A táblázatban az egyes vármegyék, szabad királyi városok, valamint azon pallosjoggal rendelkező uradalmak adatai találhatóak, melyek a Kúriához küldtek pereket. Ebből következik, hogy a kimutatás nem adhat teljes képet a korszak bűnözéséről. Arra viszont alkalmat ad, hogy a

² Azt viszont csak 1737-ben szabályozták, hogy mi is álljon pontosan ezekben a kimutatásokban. Hajdu 1984: 5.

táblázatban használt kategóriák alapján utaljunk a kor bünfogalmára. A kimutatásban alkalmazott bűnkategóriák — itt szándékosan használjuk a bűn és nem a bűnözés fogalmát, utalva arra, hogy a modern értelemben vett, jól körülhatárolt büntett fogalma még nem létezett — jól tükrözik a kor rendi társadalomképét. Az alpereseket származás tekintetében „nemes” és „nemtelen” kategóriára osztja, a nemi megoszlás („férfi” vs. „asszony”) mellett pedig külön kategóriaként szerepel az a csoport, ami leginkább a későbbi visszaeső bűnöző fogalmához hasonlítható („Ki másod vagy többször büntetődött”). A különböző büntípusokat öt „osztályba” sorolja a statisztika. Az első osztályba tartozik a gyilkosság, valamint ennek különböző típusai: „gyilkos”, „atya vagy anya gyilkos”, „férj vagy feleség gyilkos”, „testvér gyilkos”, „gyermek gyilkos” és „méreg keverő”. Ez a distinkció arra enged következtetni, hogy a különböző, az emberi élet kioltásával végződő bűnök különböző megítélésben részesültek. Igaz ugyan, hogy például az itt gyermekgyilkosságként szereplő, valójában inkább csecsemőgyilkosságként — erre utal legalábbis az osztályon belül egyedül itt szereplő latin megfelelő (*infanticida*) — definiálható büntípus a későbbi bűnügyi statisztikákban is külön szerepel, de a gyilkosság fenti osztályozásához hasonló felosztás a későbbiekben nem tapasztalható.

A szülőkkel szemben elkövetett bűnök kiemelt szerepét mutatja az „atya vagy anya gyilkos” kategória mellett az is, hogy a bűnök második osztályán belül a „vérengző (*cruent*)”, „verekező (*verberat*)”, „csonkító (*mutilat*)”, valamint a „kegyetlenkedés (*saevities*)” mellett külön helyet kap a (latin megfelelő nélkül szereplő) „szülék megverője” kategória. A harmadik osztályt a nemi élet terén elkövetett bűnök alkotják: „vérfertésztető”, „nős-parázna (*adulter*)”, „erőszakos szeplősítő (*vis illatae pudicitiae*)”, „két férj vagy feleség tartó (*poligamia, bigamia*)”, végül „férfi vagy barommali közlekedő (*bestialitas*)”. A negyedik osztályba a különböző vagyon elleni bűnök egy részét sorolják: „gyújtogató”, „rablás (*expilatio*)”, „uton álló (*praedocia*) fosztás (*latrocia*)”, „templom rabló”, „tolvaj”, „or-gazda”, „pénztár tolvaj (*attractatio cassae*)”, „írás hamisító (*falsificator*)”, „fortélyos csalárd (*stellionatus*)”, végül „hamis pénz tsináló”. Az utolsó, ötödik osztályba tartoznak a „káromkodó”, a „közbátorságot háborító”, a „felsőbb rendelkezések ellen szegülő” és a „hamis esküvő” kategóriák.

Pusztán az itt felsorolt büntípusok alapján is jól látszik, hogy mennyire bizonytalan volt a korszakban a bűnelkövetés megítélése. Amíg egyes bűnöket viszonylag pontosan körülhatároltak, addig mások mai szemmel elnagyoltnak vagy nehezen értelmezhetőnek tűnnek. Ezt a fajta bizonytalanságot támasztják alá a táblázat szélén található nyomtatott megjegyzések is. Ezek között találunk olyat, ami a több különböző bünt elkövetőkre utal

(„Egy nemes gyújtogató, tolvaj, 's káromkodó egyszersmind”), másutt pedig olyan széljegyzettel találkozhatunk, amely a nemesi származású bűnös ellen hozott halálos ítéletet magyarázza („Egy Magyar Nemes' az Attyát több izben kegyetlenül megverte, a' miért a' Kuria is ötet halálra ítélte”). Látható tehát, hogy e három korai statisztika még nehezen tudta rendszerezni és ábrázolni a korszakban elkövetett bűnöket.³ Ugyanakkor látszik annak az igénye is, hogy pontosítsanak az egyes bűntípusok meghatározásain, valamint hogy a bíróságok működésén felül minél több információt adjon az eléjük került alperesekről is.

Míg a fent bemutatott korai statisztika inkább a bírósági statisztikák közé sorolható, addig az ezt követő inkább börtönstatisztikának tekintendő. A forradalom előtti időszak másik komolyabb adatgyűjtése ugyanis az 1840:V törvénycikk alapján kialakított országos választmány munkájával függ össze. A választmány feladata egy modern börtönrendszer lézrehozása, valamint a büntető törvénykönyv tervezetének kidolgozása volt. A börtönügyi reform végrehajtásának érdekében a nádor rendeletére a Helytartótanács összeállította a rabtabellák 1830. január 1. és 1840. december 31. közötti adatainak összesítését.⁴ Az így kapott statisztika alapján a választmány kiszámította az országban egy évben raboskodók átlagos számát, ami a tervezett tíz kerületi börtön kapacitását határozta meg.

A táblázatos összesítésben, melyet csak 56 évvel később, 1896-ban publikáltak először, külön közlik a törvényhatóságok, városok és a pallosjoggal rendelkező uradalmak börtöneiben őrzött rabok, valamint a rögtönbíráskodással elítéltek adatait. A fent bemutatott bírósági statisztika kategória-rendszerével ellentétben ez már jóval differenciáltabb képet ad a börtönökben őrzött rabokról. Ez már az „állapot” szerinti besorolásnál is jól látszik: a nemes-nemtelen állapot kettőssége helyett a nemesek mellett „előkelőbbekre”, „polgáriakra”, „jobbágyokra” és „külföldiekre” bontja a rabokat. A rabok nemén és a börtönben letöltendő büntetés idején túl közlik a vallásukat és korukat is. A bűntípusoknál a kúriai statisztikához hasonló kategóriák figyelhetők meg. Itt is kiemelten szerepelnek a szülő- és gyermekgyilkosok, s külön kategóriaként szerepelnek az ún. „történetes gyilkosok és verekedők”. A vagyon ellen elkövetett bűnök között a tolvajok mellett külön kezelik a „marhalopókat”; a „rablógyilkosok és rablók”, valamint a „gyújtogatók” kategórián kívül azonban már csak a „más vétségek” és a „polgári útra tartozó” vétségek kategóriája szerepel.

³ Hasonló mondható el Balla Károly 1841-ben a büntető rendszer reformjáról szóló munkájának függelékében közölt statisztikai adatokról is, amelyek a Pest vármegye börtöneiben 1835 és 1840 között fogva tartott rabokra vonatkoznak. Balla 1841

⁴ Fayer 1896: 7. A statisztika összeállítása — mint ahogy azt már a rabtabelláknál is említettük — nem volt problémamentes. A terv szerint az összes vármegye, szabad királyi város és „külön portáju kerület” (pl. határőrvidékek) beszolgáltatva volna a tíz évre vonatkozó adatait. Az „ismételt nádori sürgetések” ellenére 13 megyéből hiányzik a pallosjoggal rendelkező uradalmak jelentése bizonyos évekből. Fayer 1896: 511.

2.2. A bűnügyi statisztika átmeneti korszaka

A fenti példák jól mutatták, hogy egységes büntetőjogi kódex, valamint modern igazságszolgáltatás hiányában módszeres statisztikai adatgyűjtés sem lehetséges. Erről pedig csak a kiegyezés utáni időszakban, sőt végleges formájában csak a Csemegi-kódex hatályba lépésétől beszélhetünk. Mielőtt a dualizmus bűnügyi statisztikájának rövid áttekintésére térnénk, szükséges néhány szót ejteni az önkényuralom bűnügyi statisztikájáról. Ekkor történik meg ugyanis az első rendszeres adatgyűjtés. Ugyanakkor a neoabszolutista politikának megfelelően a magyarországi bűnözés adatai lényegében betagozódtak az osztrák statisztikákba. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a két ország bűnözésének mutatói minden további nélkül összevethetővé váltak e „statisztikai unió” által. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a magyarországi bűnügyi statisztika még nem tudott olyan rendszeres és egységes adathalmazt produkálni, mint az osztrák. Így aztán nem véletlen, hogy a korszakra vonatkozó bűnügyi statisztikák sokkal inkább rendőri (és még inkább csendőri) statisztikák, amelyek szinte kizárólag a Magyarországon újonnan bevezetett, központosított, besúgókkal és titkosrendőrökkel működő — és a lakosság körében közutálatnak örvendő — bűnüldöző szervek munkájáról adnak számot.

Erre példa az osztrák statisztikus, Karl von Czoernig *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie* című, 1857-ben megjelent munkája, amelynek a közbiztonságról szóló fejezetében a csendőrség hatékonyságát alátámasztandó közli az 1850 és 1854 közötti adatokat. Itt azonban csak a letartóztatások, elfogatások és feljelentések, valamint egyéb, a csendőrség tevékenységét érintő adatok (hullák megtalálása, házkutatások stb.) olvashatók (Czoernig 1857: 280).

A bűnügyi statisztikájának rendszerezett, egymással összevethető adatsorokba rendezett kiadása ekkor még váratott magára, a kiegyezést követően még majdnem három évtized kellett ahhoz, hogy a modern bűnügyi statisztikai adatgyűjtés és feldolgozás rendszere Magyarországon is kialakulhasson.

2.3. A modern bűnügyi statisztika kezdete Magyarországon

Modern bűnügyi statisztikáról csak akkor lehet beszélni, ha a statisztika megfigyelési egységeit egy egységes büntetőkódex definiálja.⁵ Erre pedig csak a Csemegi-kódex 1878-as elfogadása és 1880-as hatályba lépése után kerülhetett sor. Az egységes polgári büntetőtörvénykönyv azonban még nem vezetett automatikusan a modern bűnügyi statisztika kialakulásához, holott az a büntetőjog gyakorlatban való működésének legfontosabb mérőeszköze. Így az a sajátos helyzet állt elő, hogy a bűnügyi statisztika a büntetőjog reformjára várt, ahelyett hogy megfelelő forrásbázist szolgáltatott volna ehhez.

A büntetőtörvénykönyv életbe lépésével az 1880-as évektől meg is indult a rendszeres bűnügyi statisztikai adatgyűjtés Magyarországon. Ahhoz azonban, hogy mélyebben elemezhető adatsorokat lehessen kapni, nem volt önmagában elegendő a büntetőkódex: a precízen definiált büntettek mellett precízen vezetett adatgyűjtésre is szükség volt. Utóbbinak legfőbb akadálya a lajstromos rendszerben történő adatgyűjtés volt, melynek során a bíróságok az év végén állítják össze adataikat, így sok ügy kimaradhatott, a különböző büntípusok összemosódtak és — mivel csak az elsőfokú ítéletek szerepeltek a kimutatásban — a másodfokon hozott felmentő ítéletek sem kerültek bele. Ezt az adatszolgáltatási formát egy 1899-es igazságügyi miniszteri rendelet változtatta meg. Az új rendszer lényege, hogy a lajstromos rendszer helyett egyéni laprendszert vezetett be, így a statisztikai adat alapja nem a büntetőper, hanem az elkövető, pontosabban az elítélt lett. Kriminálstatisztikai szempontból azonban még ez a reform sem adott megfelelő alapokat a bűnözés társadalmi tényezőinek vizsgálatához. A reform ugyanis túl nagy hangsúlyt helyezett az ügyforgalmi statisztikára, a bűnözők személyi viszonyait viszont elhanyagolta. Ezért 1904-től újra finomították az adatgyűjtés módszerén: az egyénilapos-rendszer megmaradt, de jobban szétválasztják az ügymeneti és a tulajdonképpeni kriminálstatisztikát. Ennek eredményeként jelenhetett meg 1910-ben az első nagyobb bűnügyi kimutatás, amely az 1904-1908 közötti bírósági és börtönstatisztikák összefoglalását adja. Az első világháború előtti bűnügyi statisztika reformjának végső lépését pedig az 1909-10-es év jelenti. Egy 1908-as, egy évvel később hatályba lépő igazságügyminiszteri rendelet legfontosabb újítása, hogy a korábbiakkal ellentétben nagyobb hangsúlyt fektet a visszaesőkre: míg korábban ez egyéni lapok csak a visszaesés tényét rögzítették, addig ezután már pontosan fel kell ott jegyezni a korábban

⁵ „Büntetőjogi kódex hiányában főleg csak a törvényszéki gyakorlat, s esetleg egyes rendeletek adhattak támpontot az egyes büntettségfogalmak megközelítő elkülönítésére.” Balázs 1969: 7

elkövetett bűntett nemét, valamint az ezért kapott büntetést is. A másik fontos újítás a fiatalokra vonatkozó statisztikák különválasztására vonatkozik. Ez utóbbi reformok eredményét közli a háború után megjelent *A Magyar Birodalom bűnügyi statisztikája az 1909-1913. évekről* című munka.⁶

Látszik, hogy a modern magyar bűnügyi statisztika kialakulása egy hosszú, több ponton megakadó folyamat eredménye. Ennek eredményeképp csak közvetlenül az első világháború kitörése előtti időszakra alakult ki az adatgyűjtés azon formája, amely széles körben felhasználható forrása lehetett volna a tudományos statisztikának. Mivel azonban a két utóbb említett összefoglaló munka egyedülálló a magyarországi adatközlő bűnügyi statisztika körében⁷, ezért mind a századfordulón tevékenykedő, mind pedig az első világháborút követő időszak statisztikus generációjának komoly forráshiány mellett kellett értelmeznie a bűnözést. Egyedül Budapest esetében volt az elemzőknek könnyebb helyzetük, mivel a bírósági és börtönügyi statisztikák mellett a főváros rendőrségi statisztikái már 1894-től rendelkezésre álltak a rendszeresen megjelenő fővárosi statisztikai évkönyv révén. Ezek a rendőri statisztikák is sokat változtak az első világháború kitöréséig eltelt mindössze két évtizedben. Így például csak az utolsó háború előtti évekre, 1909–1912-re vonatkozó részben jelennek meg az elfogott gyanúsítottaknál a nemre és illetőségre vonatkozó adatok mellett a korrallal (de csak a 18 év feletti illetve alatti bontásban), foglalkozással (de csak „rendes foglalkozása van” és „foglalkozás nélküli” bontásban), és előélettel (büntetlen vs. büntetve volt) foglalkozó információk.⁸

⁶ E két nagy összefoglalás nemzetközi összehasonlítással kiegészített szöveges változatát Illyefalvi Vitéz Géza összeállításában háromszor (1903, 1909, 1913) is kiadták.

⁷ A háború utáni bűnügyi statisztikáról Hacker Ervin így nyilatkozik: „A magyar központi statisztikai hivatal által az 1904-1908 és 1909-1913 évekre vonatkozólag kiadott bűnügyi statisztikákon kívül nem találkoztunk kriminalitásunk adatainak rendszeres feldolgozásával. A különféle hivatalos kiadványokban elszórta közreadott adatok éppen csak a legalapvetőbb és legfontosabb nyers adatok felsorakoztatására szorítkoznak anélkül, hogy a kriminalitás és az azt befolyásoló tényezők felderítését megkísérelnék.” Hacker 1929

⁸ A Budapestre vonatkozó rendőri statisztikák másik fontos forrása az 1895-től évente kiadott *A Budapest fő- és székvárosi állami rendőrség 1895. évi működése* címen megjelenő főkapitányi jelentés, amely lényegében ugyanezen adatokat tartalmazza részletesebben, helyenként kerületenkénti bontásban is (ez azonban sajnálatos módon nem érvényes minden évre). Így például az éves jelentés többnyire a fővárosban elkövetett kihágások adatait is magába foglalta, a fővárosi statisztikai évkönyv azonban ezt csak az 1894-es évre közli.

3. Értelmezők és értelmezések

3.1. Az elemző statisztika első magyarországi képviselője

Arra már korábban is utaltunk, hogy a statisztika már a legelemibb, táblázatos formájában is egyfajta értelmezés. Ez különösen érvényes az adatközlő statisztika azon típusára, ahol a szerkesztő–szerző által fontosnak tartott információk a táblázatos összefoglalás mellett szöveges formában, újraértelmezve is olvashatók. Az értelmezés szintjét tekintve a harmadik típust azon statisztikusok munkái jelentik, akik az adatok szöveges és táblázatos közlésén felül értelmet próbálnak adni az adatsoroknak, azaz okokat keresnek a számsorok mögött. A bűnügyi statisztika effajta „eltudományosodását” Európában Adolphe Quetelet munkásságához szokás kötni. Magyarországon ez a fajta tudományos statisztika az 1860-as évek végén jelent meg. Első képviselője Konek Sándor, a pesti egyetem statisztikatanára, kinek 1865-ben megjelent *Az Ausztriai-Magyar Monarchia Statisztikai Kézikönyve* című munkája az 1864-65-ös ausztriai és magyarországi bűnvádi statisztikai adatok összehasonlító elemzésével is foglalkozik. Tíz évvel később jelent meg második nagyobb összefoglalása a *Magyar Birodalom statisztikai kézikönyve folytonos tekintettel Ausztriára* címmel. Még ugyanebben az évben írt egy hosszabb tanulmányt *Újabb adataink Magyarország bűnvádi statisztikájából* címmel, 1879-ben pedig a 70-es évekre vonatkozó bűnvádi adatokat foglalta össze. Mivel a különböző munkákban több átfedés is található, ezért a négy munkát összefogva elemezzük.

Elsőként a statisztika céljával, valamint annak buktatóival kell foglalkoznunk. Konek minden munkájában kitért az általa felhasznált adatok problémáira. Erre annál is inkább szükség volt, mivel a 60-as évek közepén, de még a hetvenes években sem álltak rendelkezésre egységes táblázatok. Így például a „közrendészeti ágazat”, azaz a rendőri statisztika elemzésével — rendőri statisztikák hiányában — nem is foglalkozhatott. A bírósági statisztikák mellett azonban megpróbálta rendszerezni a korszak börtönstatisztikáit is. A korábban említett okok miatt azonban a dualizmus korai időszakában ezen adatok is meglehetősen hiányosak.

Az elemzés másik fő problémáját az összehasonlítás jelenti. Konek és az őt követő elemző statisztikusok mind elsődleges céljuknak tartották a nemzetközi összehasonlító

munkát. Ez azonban több akadályba ütközött. Elsősorban az igazságszolgáltatás és a büntetőjog eltérő rendszere nehezítette az összehasonlító vizsgálatokat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Konek feladta az összehasonlítás igényét: függetlenül attól, hogy látja a komparatív vizsgálat akadályait, mindvégig törekszik a Monarchián belüli összehasonlításra, másutt pedig az adatok nemzetközi kontextusban való elhelyezésére is.

Konek elemzéseinek felépítése jól tükrözi az akkori és későbbi adatközlő statisztikák szerkezetét is. Tanulmányainak első részében a bíróságok működésére vonatkozó adatokat elemzi. A feljelentések és az elintézett peres ügyek száma, valamint a bíróságok által kiszabott ítéletek alapján kritikusan nyilatkozik a korszak igazságszolgáltatásának működéséről. A bíróságok lassan működnek — ami fontos, mert „ugy a följelentés által gyanúba vett személyek magánérdeke, mint a veszélyeztetett társadalmi közérdek a lehető leggyorsabb elintézést sürgősen igénylik” (Konek 1875: 7) —, sok az elintézetlen ügy, sokan kerülnek ártatlanul vizsgálati fogságba, egyes büntetteknel pedig túlságosan enyhe ítéleteket hoznak a bírók. Ugyanakkor az állampolgárokról is negatív képet fest. A feljelentések nagy számát például a magyarok nagyobb vádaskodási hajlamával magyarázza: „szomorú illusztrációja a nálunk nagyobb mérvben, mint másutt előforduló vádolgatási hajlamnak, mi ellen még a bíróságok erélyesebb eljárása sem képes óvszerűl szolgálni, a munkaerő- és időben nagy pazarlás, melyet ily alaptalan gyanúsítás, vagy eredménytelen nyomozás okoz, e tekintetben is jellemzi nemzetünket, melynek különben is a tékozlás egyik sajátlagos gyöngesége.” (Konek 1879: 7)

A „magyar néplélek” másik sajátos jellemzőjének az erőszakos cselekményekre való hajlamot találja: miközben a Lajtán túli fejlettebb „forgalmi élet” miatt több a vagyon ellen elkövetett bűntett, addig Magyarországon gyakoribbak az erőszakos cselekmények (Konek 1868: 632-637). A bűnözés okait keresve több tényezőre mutat rá. A néplélektani sajátosságokon túl fontosnak tartja a gazdasági tényezőket is. Emellett azonban megjelenik a bűnözésnek egyfajta organikus látásmódja is. A bűnözés (és általában a szociális problémák) a társadalmi „organismus megrázkodtatására ható kóroanyag”, mely „lázás állapotot” okoz (Konek 1879: 23). Miközben Konek szerint az igazságszolgáltatás, a bíróság lenne a társadalom betegségének gyógyeszköze, addig a gyógyítás folyamatában a bűnügyi statisztika a lázmérő szerepét tölti be. Ezt a kórtant Koneknél már a megelőzés fontosságának felismerése is kiegészíti, ami azonban nála pusztán a büntetőjog és az igazságszolgáltatás fejlesztésében merül ki.

Konek tehát a bűnözés értelmezésekor egy többes okságon alapuló magyarázatot használ, amelyen belül nem szán kitüntetett szerepet egyik tényezőnek sem. Nem hivatkozik

ugyan a nemzetközi kriminológiai szakirodalomra, munkáiban azonban már felfedezhető a korszak bűnözéssel foglalkozó tudományos diskurzusának egyik fő kérdése, a determinizmus és az indeterminizmus vitája. Nem foglal egyértelműen állást az egyéni szabadságot vagy az egyénen felül álló tényezőket meghatározónak tartó irányzat egyike mellett sem, de műveiben inkább a determinizmus hatása érezhető.

Elemző statisztikusként Konek külön-külön is vizsgálta az egyes bűntípusokra, valamint az elítéltekre vonatkozó adatokat. Nála figyelhető meg először az a leíró rendszer, amit kisebb-nagyobb eltéréssel a későbbiekben is követtek a statisztikusok. Ez a rendszer az elítéltek „személyes viszonyainak” leírását célozza — természetesen a táblázatos statisztika által kijelölt tengelyek mentén. Ezek a tengelyek a nem, az életkor, a családi állapot, a foglalkozás, a vallás, a képzettség, a vagyoni állapot és egy a korszak folyamán fokozatosan letisztuló fogalom, a visszaesés. E szempontok helyenként kiegészülnek egyéb kategóriákkal, mint a nemzetiség (másutt „faj”) vagy a gyermekek hatása a bűnözésre. Koneknél, aki a statisztikusok között szinte egyedülként használta a börtönstatisztikákat is, ez a szempontrendszer kibővül az elítéltek börtönbeli életére vonatkozó adatokkal (a börtönben oktatott vallási tárgyokban való előmenetel, a börtönbeli munkával szerzett fizetség nagysága stb.).

3.2. Az első magyar morálstatisztikus

Az 1848-ban született, három év híján száz évet élt Földes Béla statisztikusi munkássága mintegy hetven évet, a dualizmus kezdeti éveitől egészen a második világháború kitöréséig tartó időszakot öleli át. Földes az 1880-as évektől a Budapesti Tudományegyetem tanára, 1917-től pedig egy ideig az egyetem rektori posztját is betöltötte. Ugyanebben az évben tárca nélküli miniszteri megbízást is kap. A Budapesti Szemle közgazdasági és statisztikai rovatának, valamint az *Értekezések a társadalmi tudományok köréből* című MTA-sorozatnak is szerkesztője volt. Szinkron statisztikai vizsgálataival mellett ő volt a történeti statisztika egyik úttörője, valamint a gazdaságtörténeti kutatások egyik első ösztönzője. Nemzetközi elismertségét mutatja, hogy 1885-ben az Institut International de Statistique, 1891-ben pedig a British Economic Association tagjává választották, munkái pedig a legrangosabb angol, német és francia statisztikai szakfolyóiratokban jelentek meg (Körmendi-Papi 1991: 7-11).

Földes tudományos tevékenysége a statisztikának szinte minden területét felölelte. Közgazdasági és pénzügyi statisztikai munkássága mellett azonban elsősorban a

morálstatisztika magyarországi meghonosítása köszönhető neki. Morálstatisztika alatt nem csak a deviáns viselkedési módok — bűnözés, prostitúció, törvénytelen születések, alkoholizmus stb. — kutatását értette, hanem mindig hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a társadalmi élet pozitív oldalait (jótékonyegyletek, árva- és szeretetházak, kiseddóvók és más „emberbaráti intézeteket” működése) is be kell mutatni — még akkor is, ha az életnek erre a területére ritkán van statisztikai adat. A morálstatisztikáról mint tudományról alkotott felfogása ugyanakkor egyfajta társadalmi programmal szövődött össze, melynek célja „az anyagi és szellemi javaknak a népesség minél szélesebb körére való kiterjesztése.” (Kenéz 1902: 489) A morálstatisztikát nem célnak, hanem eszköznek tekintette e program megvalósításában. Nem véletlen, hogy Kenéz Bélának a *Huszdik Század* című folyóiratban megjelent méltatása éppen ezt a fajta gyakorlatiasságot, a tudományos eredmények tudatos felhasználásának igényét emelte ki Földes tudósi tevékenységén belül.

Földes jól ismerte a téma nemzetközi irodalmát, munkáiban gyakran idézi a korszak olasz, francia és német morálstatisztikai és kriminálszociológiai munkáit. Az itt olvasott elméleteket megkísérelte a magyarországi viszonyokra is vizsgálni. Georg von Mayr német morálstatisztikus mintájára tanulmányozta például azt, hogy a gabonaárak változása hogyan befolyásolja a népesedési mutatók mellett többek között a bűnözést is. A külföldi szerzők kutatásaihoz ugyanakkor sokszor kritikusan viszonyult, Cesare Lombroso kriminálantropológiai megállapításait például több ponton is cáfolta munkáiban.

A morálstatisztika elméleti kérdései ugyan kevésbé érdekelték, de foglalkozott például az elítélhetőség matematikai alapjaival: egyik tanulmányában például megpróbálta megmérni az igazságosságot, azaz annak esélyét, hogy valakit a bíróság igazságosan ítél el.⁹ Írásaiban mindig szem előtt tartotta az adatközlő statisztikákkal kapcsolatos módszertani problémákat. Azt a fent már említett tényezőt, hogy a statisztika keletkezésének hátterében milyen hatalmi viszonyok állnak, nem vette ugyan figyelembe, de ettől eltekintve szinte minden olyan problémára reflektált, ami egy bűnügyi statisztika keletkezésével jár. Belátta, hogy a bűnözés fogalmát mindig az adott társadalom konstruálja meg, s a bűnügyi statisztikával foglalkozó tudósok közül elsőként ismerte fel a bűnügyek bejelentésének fontosságát.

A statisztikai adat keletkezési folyamatának más fontos befolyásoló tényezőire is utalt munkáiban. Kiemeli például, hogy a feljelentést követően is sok olyan tényező van, ami befolyásolhatja egy vizsgálat megindítását. Hangsúlyozza, hogy milyen sok múlik az „előnyomozással megbízott szervezetnek ügyességén, buzgóságán” (Földes 1889: 5), s

⁹ Vizsgálata végén arra a következtetésre jut, hogy sokkal megbízhatóbb a statisztikai módszer, mint a matematikai valószínűségszámítás.

rámutat a morálstatisztika azon hiányosságaira is, amelyek miatt nem lehet teljes képet adni az adott társadalom erkölcsi állapotáról. Figyelmeztet arra is, hogy a statisztikákból könnyen hamis következtetéseket vonhatunk le. Ez különösen a bűnözés növekedésével kapcsolatos vélemények miatt fontos.

Azt, hogy tisztában volt a bűnügyi statisztika korlátaival, jól jelzi *A bűnügyi statisztikája* egyik mondata: „A bűnügyi statisztika tehát nem nyújthatja a közerkölcsiség hü és teljes képét, az abból vont következtetések hiányosakká és irányzatosakká válhatnak, ettől pedig a tudományos kutatásnak egyaránt távol kell magát tartani.” (Földes 1889: 158) Ennek ellenére úgy gondolta, hogy a morálstatisztika minden probléma ellenére is képes információval szolgálni a társadalmi bajokról. Egyik — statisztikustól szokatlan — gondolata pedig a statisztikai adatok mögött rejlő konkrét esetek problémájára reflektál:

„Hiányosnak tartom a bűnügyi statisztikát, mint az erkölcsi élet mérlegét, különösen azért, mert a bűnösség, az erkölcsi romlottság súlyát csak ritkán és akkor is csak közvetve veheti számba. Nagy különbség van gyilkosság és gyilkosság, hamis bukás és hamis bukás, sikkasztás és sikkasztás között — a statisztikai számban minden eset egyforma, csak mennyiségileg vétetik tekintetbe, nem minőségileg. Egy Schenk, egy Szimics, egy póstatiszt, ki évek óta üzi a sikkasztás mesterségét, egy tanító, ki évek óta üz fajtalanságot reá bizott ártatlan leánykákka, egy csaló, ki évek óta foglalkozik iparszerűleg hamis eskük letevésével, csak úgy szerepelnek, mint az ugyanazon kategóriába tartozó más bűnös, ki hozzájuk képest angyal és legfeljebb a büntetéseknel lehet ezen hiányt némileg egyensúlyozni. Pedig egy bűn felérhet ezer más bűnnel, egy Judásnak árulása egy egész kor erkölcsiségével!” (Földes 1889: 157)¹⁰

Látható tehát, hogy Földes egy módszertanilag jól átgondolt és rendszerezett elméleti háttérrel rugaszkodott neki a korszak bűnügyi statisztikáinak, amelyek — ellentétben a nyugat-európai kollégái által használt forrásokkal — jórészt kiforratlanok és hiányosak voltak. Ezért is volt számára mindig fontos, hogy a Magyarországon megfigyelt jelenségeket nemzetközi tudományos eredményekkel állítsa párhuzamba.

Földes *A bűnügyi statisztika problémái* című tanulmányában, amely elsősorban a nemzetközi összehasonlítás lehetőségével és korlátaival foglalkozik, leírja azon tényezők teljes regiszterét, amelyeken keresztül a bűnözés társadalmi háttere vizsgálendő. E kategóriákon jól látszik, hogy Konekhez képest mennyit finomodott ez az értelmezési keret. Természetesen hozzá kell tenni azt, hogy ez csak egy elméleti-módszertani váz, amelynek

¹⁰ Hasonló aggályokat fogalmazott meg Földessel egy időben a kriminálstatisztika másik jelentős művelője, Ráth Zoltán is (Ráth 1889: 572-573). Talán nem véletlen, hogy éppen akkor fogalmazódtak meg ezen aggályok, amikor a magyarországi bűnügyi statisztika még nem volt képes olyan adatokat produkálni, amelyek a kriminálpszociológiai kutatások alapját képezhették volna.

teljes kitöltése még a legjobb forrásadottságok mellett sem valósítható meg. A tanulmányban felállított kategóriarendszer az alábbi szempontokat sorolja fel (Földes 1932: 250):

I. Fizikai tényezők:

1. Nem
2. Kor
3. Családi állapot (gyermeklétszám)
4. Földrajzi viszonyok
5. Időszakok, évszakok
6. Egészség, testi, szellemi abnormitások, öröklés, vérmérséklet

II. Gazdasági tényezők:

1. Foglalkozás
2. Foglalkozási, társadalmi viszony
3. Jövedelem
4. Vagyon
5. Életmód
6. Lakásviszonyok
7. Gabonaárak
8. Válságok
9. Pauperizmus

III. Szellemi és erkölcsi tényezők:

1. Nevelés
2. Műveltség
3. Vallásosság
4. Legitimitás
5. Alkoholizmus
6. Prostitúció

IV. Jogi tényezők:

1. Büntetőjogi rendszer
2. Bűnvádi rendszer
3. Büntetési rendszer
4. Magánjogi rendszer (család, vagyon, örökösödési jog)

V. Politikai tényezők:

1. Állampolgárság
2. Nemzetiség
3. Közigazgatási rendszer
4. Rendészeti rendszer
5. Választójog
6. Államformák
7. Szociális törvények
8. Politikai erkölcsök
9. Háborúk
10. Forradalmak

Földes statisztikusi munkásságának egyik legfontosabb újítását nem csak e szempontrendszer összefoglalása jelenti, hanem az a törekvés, hogy ezt a statisztikai adatokkal nem minden esetben kitölthető elméleti vázat egyéb, a statisztika tudományán kívül eső forrásokkal vagy adott esetben számokkal nem alátámasztott következtetésekkel egészítse ki. E tudományos módszer első gyakorlati alkalmazását az 1889-ben megjelent *A bűnügy statisztikájában* figyelhetjük meg. A mű egy olyan időszakban keletkezett, amikor Magyarországon még nem alakult ki a modern bűnügyi statisztika, így szerzője jobb híján kénytelen volt más forrásokat és megismerési módszereket (valószínűségszámítás, más statisztikai adatok bevonása, nyugati kriminológiai elméletek alkalmazása és végül a feltételezés) is bevonni.

Könyvében több olyan megállapítást vitat, amelyeket a bűnügyi statisztikával foglalkozó elődök, köztük Konek Sándor, tettek. Így például az előző fejezetben említettük, hogy Konek a magyarokat mint vádaskodó, erőszakos bűncselekményekre hajlamos népet

mutatja be. Földes előbbi megjegyzést adatokkal alátámasztva nem tudja ugyan cáfolni, de azt „hiszi”, hogy „népünk jellemvonása közé éppen nem tartozik sem a vádaskodási hajlam (inkább még a pereskedési hajlam), sem a sértett jogérzet kiengesztelésére való hajthatatlan törekvés.” (Földes 1889: 13) Abban viszont egyetért Konekkel, hogy az igazságszolgáltatás gyakran feleslegesen dolgozik, s ő is utal az alaptalanul perbe fogottak meghurcolásának problémájára.

Földes munkásságának azon részéből, amely az elítéltek személyes viszonyaival és ezen keresztül a bűnözés társadalmi hátterével foglalkozik, itt csak néhány érdekesebb mozzanatot emelünk ki. Ezek egyike a bűnözők nemi megoszlásával kapcsolatos. Elődjét, Konek Sándort az elítéltek nemi megoszlásával kapcsolatban elsősorban a nők szerepe érdekelte. Különösen aggasztónak találta, hogy a nők aránya növekszik az erőszakos bűntetteknél, ami szerinte ellentétes a nők „természetes szelídségével” (Konek 1879: 26). Földes ezzel kapcsolatban több olyan tényezőre is felhívja a figyelmet, amelyek a kimutatásokban nem jelennek meg. Ilyen például az, hogy a nők által elkövetett bűntettek nagyobb része homályban marad, mivel a nő élete inkább a szűkebb családi körhöz kötődik, ezért a családra — és főleg a férjre — szégyent hozna, így azt titokban tartják. A női bűnözőknek a népesség nemi megoszlásához képest kisebb arányát magyarázza továbbá az is, hogy a bíróságok elnézőbbek a nőkkel szemben, hajlamosabbak esetükben felmentő ítéletet hozni. A nőkkel kapcsolatos gondolatai — amelyek sokban hasonlítanak Konek nőképehez — meglepőek annak fényében, hogy társadalompolitikai gondolatai a különbségek kiegyenlítése körül forognak. A Royal Statistical Society folyóiratában megjelent tanulmányában jegyzi meg a női munkavállalás hátrányos hatását a bűnözésre: minél nagyobb arányban lépnek ki a nők a szűkebb közösségből, annál nagyobb az esélye annak, hogy bűntettet követnek el (Földes 1906: 560). Földes nőkről alkotott véleménye tehát nem különbözik lényegesen más korabeli statisztikusok emancipáció-ellenes, hagyományos nőképétől.

Ezzel kapcsolatban röviden utalnunk kell egy másik tényezőre is, a házasság bűnözésre gyakorolt hatására. Konek ezzel kapcsolatban még azt állítja, hogy — ellentétben a nyugat-európai trendekkel — Magyarországon túlságosan magas a házasság nők és férfiak aránya az elítéltek között és a gyermek áldásos hatása sem érződik a magyar bűnügyi statisztikákon (Konek 1879: 37). Földes ezzel szemben azt állítja — kimondatlanul is utalva a nyugati mintától eltérő házassági szokásokra —, hogy egyszerűen azért nagyobb a házasság aránya a bűnözők között, mert többnyire olyan korban (20. és 40. életévük között) követik el bűntetteiket, amikor már családjuk van (Földes 1889: 92-95).

Könyvének egyik fejezetében (*A büntett elkövetésének helye és ideje*) Földes foglalkozik a bűnözés térben és időben való elhelyezésével is. Az elítélések (és nem az elítéltek származásának) földrajzi megoszlását összeveti az egyes régiók népsűrűségével, műveltségével (ennek mutatója nála az analfabéták száma) és erkölcsi viszonyaival (törvénytelen születések száma). A különböző bűntípusok földrajzi megoszlását európai kontextusba helyezi, s megkülönböztet ún. „endemikus büntetteket”, amelyek egy meghatározott földrajzi helyre jellemzőek. (Szerinte ilyen „endemikus” büntett Magyarországon a párbaj.) Vizsgálni próbálja a város-vidék viszonyt is, de mivel a statisztikák ekkor még nem tartalmaztak elég információt ehhez, ezért kénytelen általános megjegyzéseket tenni e téren. A bűnözést befolyásoló különböző tényezők közül elsősorban a gazdasági, társadalmi és műveltségbeli komponenszt emeli ki, de — Konekhez hasonlóan — foglalkozik az évszakok, sőt az éghajlat befolyásoló hatásával is.

A bűnözés és az elkövetők foglalkozása viszonylatában Konek összefüggést lát a hivatás és az elkövetett büntett között. Így például a „gyárüzleti életben” nagyobb az esélye a „fajtalansági” bűnöknek, a „mezei iparban” az erőszakoskodásnak, a kereskedelmi pályákon a csalásnak és hamisításnak (Konek 1875: 33). Földes sem vitatja, hogy van kapcsolat foglalkozás és az elkövetett büntett között, de inkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy már maga a foglalkozás megválasztása is függ az illető egyén hajlamaitól és lelkületétől, így az mindössze jele az utóbbinak, nem pedig közvetlen oka a bűn elkövetésének (Földes 1889: 120-121).

A foglalkozáshoz kötődik a vagyon problémája. A statisztikusok általában a gazdasági tényezőket sorolják fel elsőként a bűnözésre ható okok között. Konek és Földes is rámutatnak az 1873-as gazdasági válság negatív hatásaira, és a későbbi elemző munkák is megkülönböztetnek több ilyen válságos periódust (csak néhány példa: az 1900-as évek környéke, 1912, az első világháború utolsó éve, 1919). A bűnöző vagyonára vonatkozó adatok azonban — elsősorban a bűnügyi statisztikák meglehetősen egyszerű, vagyonos-vagyontalan kategorizálása miatt¹¹ — igencsak bizonytalanok. Konek mindenesetre a vagyontalanságot nevezi meg az egyik fő elkövetési oknak. Földes ezzel szemben felhívja a figyelmet arra, hogy a vagyon nem kizárólag pozitív hatással lehet a bűnözésre, csak éppen máshol jelennek meg a vagyonosabbak a bűnözés struktúrájában (Földes 1889: 109). Hasonló eltérés figyelhető meg a két statisztikus véleményében a műveltséget tekintve. Míg Konek

¹¹ Ezt a homályos megfogalmazást Földes így próbálta meg feloldani: az határozza meg, hogy valakit vagyontalannak, kis vagyonnal rendelkezőnek vagy éppen vagyonosnak soroltak-e be, hogy képes-e az illető fedezni a rabtartási költségeket. Földes 1889: 99.

egyértelműen pozitív hatást tulajdonít az oktatásnak, addig Földes olyan nyugati véleményeket is idéz, melyek szerint nemhogy nem csökken, hanem emelkedik is a jobb iskolázatásnak köszönhetően a bűnözés. Ő maga azonban inkább egy köztes véleményt foglal el azzal, hogy inkább a bűnözés átstrukturálódásában, az intellektuális bűncselekmények növekedésében látja a művelődés hatását.

Koneknek a magyarsággal kapcsolatos megállapításait már többször idéztük, Földes ezirányú kutatásaira viszont még nem utaltunk. A nemzetiségnek ő is nagy jelentőséget tulajdonít:

„A nemzetiségi jelleg erős befolyást gyakorol valamely nép erkölcsi életére. A hol a modern műveltség általánosító hatása nem érvényesíti magát, ott a nemzetiség hagyományos életfelfogása, szokásai, balvéleményei alkotó befolyással vannak az egyesek életére.” (Földes 1889: 128-129)

Márpedig Földes Magyarországot — 1889-ben legalábbis — még ilyen, a modern műveltség hatását még kevésbé érzékelő országnak tartotta, ezért is vizsgálta behatóan a nemzetiségek és a bűnözés összefüggéseit. Arra a megállapításra jutott, hogy a bűnözés terén a legkedvezőbb adatok a németeknél figyelhetők meg, őket követik a tótok, a rutének és a szerb-horvátok. A románok nagyjából népességen belüli arányuknak megfelelően szerepelnek, a magyarok viszont mintegy tíz százalékkal felülreprezentáltak. Ennek okát elsősorban abban látta, hogy a magyar mint „uralkodó faj jobban elbizza magát” (Földes 1889: 128-129). Foglalkozik ugyanakkor a magyar nép asszimilációs készségével is, utalva arra, hogy ezen adatok némileg torzítanak annak fényében, hogy sok más nemzetiségű elem beolvadt már a magyarságba.

Konek Sándorral kapcsolatban már említettük, hogy az egyéni akarat és a külső kényszerítő erők kérdésében ő inkább utóbbiak jelentőségét hangsúlyozta. Földes az *Akaratszabadság és morálstatisztika* című tanulmányában foglalkozik ezzel a problémával. Ebben elismeri ugyan, hogy a vannak bizonyos külső kényszerítő erők, amelyek befolyásolják az egyén sorsát — ezért is beszél szabad akarat helyett egyéni akaratról —, ám a végső döntés szerinte mindezek ellenére az individuum kezében van (Földes 1904: 69). A bűnügyi statisztika ugyan törvényszerűségeket és szabályokat keres, de — és talán ez Földes gondolkodásának egyik legfontosabb vezérfonala — lényeges, hogy meglássuk mögötte az egyént:

„Nem is felel meg különben a tudományos eljárásnak, ha egyszerűen azon tényből, hogy bizonyos embersokaságban bizonyos cselekedetek tömegesen lépnek fel, már azt a

következtetést vonták, hogy ez az emberi akarat szabadságát vagyis mint mi mondanók, egyéni diszpozícióját megszüntetik.” (Földes 1904: 69)

Így tehát Földes egyfajta köztes állapotot foglal el a determinizmus és az indeterminizmus hívei között. Fontos szerepet tulajdonít ugyan a külső tényezőknek, amelyek már csak azért is központi szerepet kapnak, mivel főleg ezeket lehet statisztikailag megfogni, ugyanakkor mindig szem előtt tartja az individuumot, aki meghozza a végső döntést egy válsághelyzet megoldásában. A különböző megoldások között felsorolja a „fatalisztikus megadást”, a kivándorlást, az „elmekört”, az öngyilkosságot, s végül a büntettet mint a „társadalom által szentesített szabályok elleni lázadást” (Földes 1932: 243). Az viszont, hogy az egyén melyik megoldási utat választja, a „psziché és a milieu titka” (Földes 1932: 243).

Látható tehát, hogy Földes Béla nem pusztán a statisztikai adatok önmagukban való elemzésével foglalkozott, hanem egész tudományos tevékenysége egy átfogó gondolatrendszer szolgálatában állt, melynek lényege a társadalom leszakadt rétegeinek felzárkóztatása és a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése.

A 19. századi magyarországi bűnügyi statisztikai adatközlések, valamint a század végén kialakuló kriminálszociológia vázlatos bemutatásával arra próbáltunk rámutatni, hogy a „kulturális fordulat” utáni bűnözéstörténet számára is fontos forrást jelenthetnek a statisztikák. A bűnözés társadalomtörténeti kutatásának a fent bemutatott módszertani problémák miatt nem lehet elsődleges célja a „bűnözés múltbeli valóságának” keresése, újabb adatsorok (újra)termelése és értelmezése, trendek és irányok megállapítása, hanem sokkal inkább a bűnözésről szóló tudományos diskurzus történetének bemutatása¹², valamint a törvényhozás, igazságszolgáltatás és a bűnügyi statisztika kapcsolódási pontjainak megállapítása.

Irodalom

1. Adatközlő statisztikák

A Magyar Birodalom bűnügyi statisztikája az 1909-1913. évekről (1919). Budapest

A Magyar Szent Korona Országainak Bűnügyi Statisztikája az 1904-1908. évekről (1910).
Budapest

*Az 1821 Esztendőben egész Magyar Ország 's ahoz tartozó Részekbeni Törvényhatóságoktul
a' Nagy-Méltóságú Kuriara felküldött és itten megvi'sgált Büntető perek Tablája*

*Az 1831 Esztendőben egész Magyar Ország 's ahoz tartozó Részekbeni Törvényhatóságoktul
a' Nagy-Méltóságú Kuriara felküldött és itten megvi'sgált Büntető perek Tablája*

*Az 1837 Esztendőben egész Magyar Ország 's ahoz tartozó Részekbeni Törvényhatóságoktul
a' Nagy-Méltóságú Kuriara felküldött és itten megvi'sgált Büntető perek Tablája*

Balla Károly (1841): *Vélemény a büntetésmód javítása iránt*. Pest: Trattner-Károlyi

Czoernig, Karl Freiherr von (1857): *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*. Wien

Jelentés a budapesti állami rendőrség 1905. évi működéséről (1906). Budapest: Országos
Központi Községi Nyomda RT.

Fayer László (1896): *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. I-IV. kötet.
Budapest

Hain, Joseph (1852): *Handbuch der Statistik des Österreichischen Kaiserstaates*. Wien

Illyefalvi Vitéz Géza (1913): *Magyarország statisztikája. Nemzetközi összehasonlításban
főtekintettel Ausztriára*. Budapest

Thirring Gusztáv (1896-1914): *Budapest Székes Főváros Statisztikai Évkönyve 1894-1912*.
Budapest

2. Elemző statisztikai munkák

Földes Béla (1885): *Magyarország statisztikája összehasonlítva egyéb államokkal különös
tekintettel Ausztriára*. Budapest

Földes Béla (1889): *A bűnügy statisztikája. Sociologiai tanulmányok*. Budapest

Földes Béla (1905): A gabonaárak és termékek befolyása a népességi és erkölcsi viszonyokra.
In uő: *Statisztikai előadások II*. Budapest, 71-94.

Földes Béla (1904): Akaratszabadság és morálstatisztika. In uő: *Statisztikai előadások I*.
Budapest, 68-93.

Földes Béla (1904): A visszaesők. *Jogállam*, 134-140.

¹² Erre a nyugati bűnözéstörténetben már több példa is van: Peter Becker például a kriminológia, Ylva Greve pedig a kriminálpszichológia 19. századi tudományos diskurzusának elemzését végezte el.

- Földes Béla (1906): The Criminal. *Journal of the Royal Statistical Society*. Vol. LXIX – Part III. 30TH September, 558-576.
- Földes Béla (1936): A bűnügy irányvonala. *Magyar Statisztikai Szemle*, 8, 694-698.
- Földes Béla (1932): A bűnügyi statisztika problémái. *Magyar Statisztikai Szemle*, 3, 243-255.
- Földes Béla (1934): Bűnügyi statisztika és bűnügyi szociológia. *Magyar Statisztikai Szemle*, 2, 99-103.
- Konek Sándor (1868): *Az Ausztriai-Magyar Monarchia Statistikai Kézikönyve*. Pest: Heckenast
- Konek Sándor (1875): *Magyar Birodalom statisztikai kézikönyve folytonos tekintettel Ausztriára*. Budapest
- Konek Sándor (1875): Újabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. *Értekezések a társadalmi tudományok köréből III*. Budapest, 1-55.
- Konek Sándor (1879): Öt év Magyarország bűnvádi statistikájából. *Értekezések a Társadalmi tudományok köréből V*. Budapest, 1-65.
- Mandelló Gyula (1905): Magyarország, Ausztria és a Németbirodalom bűnügyi statisztikájának főbb eredményei a XIX. Század utolsó negyedében. I-III. *Közgazdasági Szemle*
- Ráth Zoltán (1889): Bűnügyi statisztikánk s annak legújabb eredményei. *Nemzetgazdasági Szemle* 13. 572-583.

3. Szakirodalom:

- Balázs József (1969): *A magyar bűnügyi statisztika kialakulása és fejlődése különös tekintettel annak módszertani kérdéseire*. Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica. Tomus XVI. Fasciculus 1. Szeged
- Balázs József (1979): Földes Béla és a magyar morálstatisztika. In Horváth Gyula (szerk.): *A magyar statisztikai felsőoktatás kétszáz éve*. Budapest: KSH, 157-171.
- Dietrich, Elisabeth (1995): *Übeltäter, Bösewichter. Kriminalität und Kriminalisierung in Tirol und Vorarlberg im 19. Jahrhundert*. Innsbruck—Wien
- Gatrell, V[ictor] A. (1990): Crime, authority and the policeman-state. In *The Cambridge social history of Britain 1750-1950*. Cambridge: Cambridge University Press
- Gyáni Gábor (2002): Történetírás és statisztika: kapcsolatuk forgandó sorsa. In uő: *Történelemszövegek*. Budapest: l'Harmattan, 22-34.
- Pilgram, Arno (1980): *Kriminalität in Österreich*. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik

- Hajdu Lajos (1984): A büntetőjogtörténet kutatásának kihasználatlan lehetőségeiről (A rabtabellák és büntető-perkivonatok történeti forrásértéke). *Levéltári Szemle*, 1, 1-30.
- Kenéz Béla (1902): Társadalompolitikai felfogások Földes Béla műveiben. *Huszdik Század*, 487-493.
- Körmendi Gábor — Papi Bea (1991): *Földes Béla műveinek válogatott bibliográfiája*. Budapest: KSH Könyvtár és Dokumentációs szolgálat
- Tiba István (1968): A hivatalos magyar bűnügyi statisztika történetének áttekintése a reformkortól. In *A magyar hivatalos statisztika történetéből*. Az V. Statisztikatörténeti Vándorülés előadásai és korreferátumai. Budapest: Statisztikai Kiadó, 210-219.